

Rada Stakić

POMJERANJE GRANICA NACIONALNOG KANONA U NAUCI O KNJIŽEVNOSTI: MIGRANTSKA KNJIŽEVNOST NA NJEMAČKOM JEZIKU

Eingezogen in die Sprache, angekommen in der Literatur
(*Njemačka akademija za jezik i književnost o migrantskoj književnosti*)

Migrantska književnost kao fenomen savremene književnosti na njemačkom jeziku

Jezik i nacionalni identitet još uvijek se koriste kao sinonimi. Kažemo li „njemačka književnost“, prva će nam asocijacija biti književna djela autora njemačke nacionalnosti, napisana na njemačkom jeziku, u nekoj od zemalja njemačkog govornog područja – Njemačkoj, Austriji ili Švicarskoj. Postoji, međutim, mnoštvo autora/-ica koji/-e pišu na njemačkom jeziku, čija književna djela – prozna, lirski, dramska, eseje – objavljuju manje ili više renomirani njemački (austrijski, švicarski) izdavači i čija lična imena ne zvuče nimalo *njemački*. Navedimo ovdje neka od njih, barem dobitnike nagrade *Chamissopreis* od 1985. godine do danas: *Hussain Al-Mozany*, *Zsuzsa Bánk*, *Abdellatif Belfelah*, *Marica Bodrožić*, *László Csiba*, *Dimirté Dinev*, *Catalin Dorian Florescu*, *Zsuzsanna Gahse*, *Yadé Kara*, *Radek Knapp*, *Francesco Miceli*, *Terezia Mora*, *Aras Ören*, *Yüksel Pazarkaya*, *Magdalena Sadlon*, *Zafer Şenocak*, *Michale Stavarič*, *Ilija Trojanow*, *Vladimir Vertlib*, *Feridun Zaimoglu*, *Asfa-Wossem Asserate*, *Maria Cecilia Barbetta*, *Elazar Benyoëtz*, *Gino Carmine Chiellino*, *Güney Dal*, *İsmet Elçi*, *Leda Forgó*, *Jiří Gruša*, *Adel Karasholi*, *Luo Lingyuan*, *Sudabeh Mohafez*, *Marian Nakitsch*, *Emine Sevgi Özdamar*, *Dragica Rajčić*, *SAID*, *Tzveta Sofronieva*, *Yoko Tawada*, *Galsan Tschinag*, *Cyrus Atabay*, *Franco Biondi*, *Zehra Çirak*, *György Dalos*, *Ota Filip*, *Dante Andrea Franzetti*, *Eleonora Hummel*, *Imre Kertész*, *Que Du Luu*, *Libuše Moníková*, *Jose Oliver*, *Selim Özdoğan*, *Ilma Rakusa*, *Rafik Schami*, *Saša Stanišić*,

Alev Tekinay, Aglaja Veteranyi, Natascha Wodin¹. Književnu nagradu Chamissopreis dodjeljuje fondacija „Robert Bosch Stiftung“ piscima/ spisateljicama, čiji maternji ili prvi jezik nije njemački, već su taj jezik usvojili tokom svog života. Samim tim i njihovo nacionalno ili etničko porijeklo i kulturološki (pored već pomenutog jezičkog) *background* nisu njemački (austrijski, švicarski).

U Evropi, ako ovdje suzimo taj pojam na „zapadnoevropske zemlje“, *migracija* i sve što je vezano za ovaj pojam je postalo top-tema (za razliku od naše regije, gdje se, također, dešavaju migracioni procesi, ali, nažalost, prije u obrnutom – jednom ili istonacionalnom smjeru!). Tako je 2006. godine provedena medijska kampanja pod nazivom „Du bist Deutschland“, povodom koje Claire Horst u predgovoru svoje knjige „Der weibliche Raum in der Migrationsliteratur“² postavlja pitanja: *Denn wer ist Deutschland? Alle, die im Land leben? Alle, die einen deutschen Pass besitzen? Oder nur diejenigen, die „wir“ hier brauchen können? (Ko je Njemačka? Svi oni koji žive u toj zemlji? Svi oni koji posjeduju njemački pasoš? Ili su to pak samo oni koji su „nama“ ovdje potrebni?)* Ova pitanja postavljena su iz *unutrašnje*, njemačke perspektive i ukazuju na višedecenijsku prisutnost hiljada *stranaca* u ovoj zemlji, sada već u drugoj ili trećoj generaciji. Ti nekadašnji *stranci* već odavno to više nisu ili su to samo djelomično. Šta su strani migranti donijeli Njemačkoj? Danas je jedan Fatih Akin, režiser turskog porijekla, čiji filmovi osvajaju nagrade na Berlinaleu ili na filmskom festivalu Berlinale ili kanskom festivalu, vrlo cijenjeno ime u umjetničkim i intelektualnim krugovima Njemačke, ali za većinu, za prosječnog njemačkog građanina/-ku, odgovor na prethodno pitanje bi se vjerovatno odnosio samo na kulinarski aspekt: *pizza, döner, kebab*.

Kao što migracija – useljavanje u Njemačku (Austriju, Švicarsku) nije novi fenomen, tako to nije ni migrantska književnost. Jeste, međutim, fenomen koji je dugo vremena bio *ignorisan*, kontroverzan. Donedavno su se u njemačku književnost ubrajala samo djela autora/-ica koji su po svom nacionalnom porijeklu Nijemci (Austrijanci, Švicarci) - uz nekoliko izuzetaka, a najpoznatiji je Adalbert Chamisso, Francuz čija je plemićka porodica pred

¹ Prema izvoru: <http://www.bosch-stiftung.de/content/language1/html/14169.asp>, 29.01.2010.

² Claire Horst: *Der weibliche Raum in der Migrationsliteratur*, Verlag Hans Schiler, Berlin, 2007.

revolucionarima Francuske buržoaske revolucije našla utočište u tadašnjoj Pruskoj, i koji je postao prototip za književnika „između dvije kulture“. Autor je čuvene pripovijetke o Peteru Schlemihlu, čovjeku *bez sjenke* – bez domovine, nejasnog identiteta. Iako rasprava o *pripadnosti* još ni izdaleka nije završena, sve je više onih koji su izričitog mišljenja da je migrantska književnost na njemačkom jeziku – njemačka književnost, bez ikakvih posebnih etiketiranja i dodatnih objašnjenja. Stiče se utisak da germanistika našeg regiona³ nedovoljno prati i proučava ovaj *fenomen*, te da se u svojim polazištima još uvijek drži ranije uspostavljenih kanona jedinstva nacionalnog identiteta i jezika. Ovaj tekst ima namjeru potaknuti na razmišljanje o dopunama nastavnih planova i programa studija njemačke književnosti, te komparativnih književnosti, u smislu praćenja savremenih tokova i proučavanja tzv. *hibridnosti* u književnosti, pojma koji dolazi prvenstveno iz postkolonijalne teorije.

Migrantska književnost kao posljedica njemačkog *privrednog čuda* (*Wirtschaftswunder*)

Migrantska književnost nije, naravno, samo specifikum njemačkog jezika i književnosti. Njeni počeci sežu u godine dolaska prvog vala stranih radnika, ekonomskih migranata, tzv. *Gastarbeiters* u Njemačku od početka 60-tih godina, od vremena njenog „privrednog čuda“ (*Wirtschaftswunder*) – vremena kada su već uveliko zaliječene rane Drugog svjetskog rata i kada je započeo nagli privredni razvoj koji je zahtijevao više radne snage nego što je bilo u samoj zemlji – dolaze na hiljade onih koji su u potrazi za poslom –najviše iz južноеvropskih zemalja i Turske. Bili su to uglavnom ljudi nedovoljnog obrazovanja, iz različitih kultura, u početku većinom muškarci bez porodica, koje im se pridružuju tek nakon što prođe nekoliko mukotrpnih godina prilagođavanja u novoj sredini. Većina novopridošlih radnika došla je iz zemalja koje su imale razvijenu usmenu pripovijedačku tradiciju. Spoj te tradicije i nostalgije za zavičajem stvarao je kod njih potrebu i želju za pisanjem. U to prvo vrijeme nema njemačkih izdavača koji bi bili

³ Pod pojmom region ovdje se podrazumijevaju zemlje nastale nakon sloma nekada zajedničke države Jugoslavije.

zainteresovani da objavljuju njihove tekstove, jer kako to pomalo ironično navodi Rolf Ehnert: „Und man muss wissen, dass deutsche Verlage kein Buch veröffentlichen, wenn der Autor nicht Mitglied im PEN-Club war, und dort konnte man nur Mitglied werden, wenn man ein Buch veröffentlicht oder einen Vertrag hatte.“⁴ (*Mora se znati da njemački izdavači nisu objavljivali ni jednu knjigu ukoliko autor nije bio član PEN-kluba, a tamo se moglo postati članom samo ako bi se objavila knjiga ili potpisao ugovor.*) Stoga ovi migranti koji pišu i žele da objave svoja djela osnivaju vlastite izdavačke kuće. Objavljuju se brojne antologije, uglavnom zbirke kraćih tekstova, kratkih priča ili pripovijedaka (*Kurzgeschichten, Erzählungen*), ali i lirike. Kvalitet tih tekstova, u umjetničkom smislu, često je znao biti upitan. Među prvim izdavačima – piscima su i Franco Biondi, Rafik Schami, Suleman Taufiq, Gino Chiellino – danas već *klasici* migrantske književnosti. Veliki broj imena iz tog prvog vala je, međutim, ubrzo i nestao sa književne scene.

Jedna od prvih zbirki migrantske (u to vrijeme nazivane i *Gastarbeiteliteratur*) nosi naslov „Zwischen Fabrik und Bahnhof“ - i upravo u tim dvjema imenicama, *Fabrik* i *Bahnhof* ogleda se sav život migranata, svo to „zwischen“ – između, raspolućenost između ostavljenog zavičaja i prihvatanja novog; *Bahnhof* (željeznička stanica) kao snažna metafora nostalgije, kao mjesto susreta i mogućnosti povratka u blisko i poznato. Nekih dvadesetak godina je trajala ova prva faza migrantske njemačke književnosti koja je stajala u ozračju društveno-političkih rasprava o *procesu integracije* migranata u njemačko društvo. U to vrijeme su za njemačko društvo u cjelini još uvijek velika nepoznanica oni/one kojima je SR Njemačka (kasnije Austrija ili Švicarska) u međuvremenu postala novi, *stalni* dom – dakle svi oni koji u njoj žele (trajno) ostati. Šta u njihovom slučaju znači *integracija* i dokle ona seže? Ima li mogućnosti (potpunog) razumijevanja između različitih nacionalnosti, kultura, mentaliteta? Na neka od ovih pitanja odgovor pokušavaju dati i književna djela koja nastaju u novom, drugom valu migrantske književnosti.

Pojedini autori upoređuju situaciju radnika migranata sa kulturološkom katastrofom koju su kolonizatori prouzrokovali potčinjenim narodima. Migranti, naime, dolaskom u novu sredinu

⁴ Rolf Ehnert: *Literatur der Migration ist deutsche, ist „Weltliteratur“*, <http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2007/394/pdf/05ehnert.pdf>, 13.02.2009.

doživljavaju kulturološki šok time što su odjednom u prostoru izvan svoje tradicionalne, zavičajne kulture koja ih je formirala takvima kakvi jesu. Nalaze se u jednoj drugoj kulturi koja je već čvrsta i formirana. Slijedi period privikavanja na novu sredinu i pokušaj stvaranja novog identiteta. U tom turbulentnom procesu neko ko je ranije pisao zauvijek prestane pisati, a neko drugi, često i jako oskudnog obrazovanja, shvati koliko mu postaje važno da zapiše svoja iskustva. Pitanja identiteta, uslova življenja, svakodnevnice u novoj sredini - glavne su teme te književnosti. Napuštena domovina, sagledana kroz prizmu nostalgije, poprima nestvarne, idilične konture. U pomenutoj zbirci-antologiji koristi se i termin „übernationale Literatur“ – nadnacionalna ili transnacionalna književnost, za razliku od nacionalne književnosti (Francuza, Nijemaca, Rusa itd.). Ovo svakako nije ocjena u smislu kvaliteta – da je ta književnost nešto više/bolje od nacionalne, ona je samo drugačija, ali i kompleksnija. Ono što povezuje *nacionalnu* i *transnacionalnu* književnost je jezik, njemački jezik.

Postepeno, migrantska književnost proširuje svoje teme i književne forme. Ne pišu više samo *Gastarbeiteri*, već i azilanti, strani studenti, izbjeglice (naročito čileanske, nakon Pinočeovog državnog udara). Tzv. *druga generacija* napušta nostalgičnu prizmu i sve više stvara jednu književnost sa urbanim motivima. Pogotovo je to prisutno kod autora/-ica turskog porijekla – Emine Sevgi Özdemar i Feridun Zaimoglu za svoja književna djela ne dobivaju samo *Chamissopreis*, specijalnu nagradu fondacije Robert Bosch Stiftung za autore stranog porijekla koji pišu na njemačkom jeziku, već i druge, *nacionalne*, značajne književne nagrade kao Ingeborg-Bachman-Preis ili Heinrich von Kleist-Preis. Interkulturalno u njemačku kulturu sve više prodire i na područje filma (Fatih Akin je za svoj film „Gegen die Wand“ bio i u nominaciji za Oskara, o drugim nagradama da ne govorimo), pa i pozorišta – Emine Sevgi Özdemar postavlja na njemačku pozorišnu scenu svoj komad „Karagöz in Alamania“.

Definisanje okvira migrantske ili interkulturalne književnosti – pitanje identiteta, porijekla i pripadnosti

Da je migrantska književnost jedan složen i izazovan fenomen, proces koji traje i mijenja se, dokazuju i nedoumice oko terminologije – naziva za ovu književnost koja očigledno izmiče

kanonima (nacionalne književnosti) uspostavljenim u prošlim stoljećima. Bilo je nekoliko termina za migrantsku književnost koja nastaje od 60-tih godina prošlog stoljeća i svaki od tih termina bio bi nakon izvjesnog vremena zamijenjen nekim novim, uslovno rečeno – *prikladnijim* – zavisno od sociološko-teoretskih pristupa i sagledavanja ovog fenomena. Navedimo ovdje te nazive, onako kako su se hronološki pojavljivali, pri čemu valja napomenuti i danas prisutnu paralelnost gotovo svih oznaka, osim one sa prefiksom „Gast“ – u međuvremenu je postalo više nego očigledno da se ne radi ni o kakvim *gostima* (*Gast, Gäste*) u njemačkoj književnosti, dakle o *privremenim* stvaraocima koji će potom otići u *svoje* matične zemlje, već o daleko kompleksnijoj pojavi: *Gastarbeiterliteratur*, *Literatur der Betroffenheit*, *Gastliteratur*, *nicht nur deutsche Literatur*, *interkulturelle Literatur*, *Literatur zwischen den Kulturen*, *Migrationsliteratur*, *Chamisso-Literatur*, *hybride Literatur*, *Multikulturalität* (gastarbajterska književnost, emotivna književnost, gostujuća književnost, ne samo njemačka književnost, interkulturalna književnost, književnost između kultura, migrantska književnost, Chamisso-književnost, hibridna književnost, multikulturalnost). Navedeni pojmovi nisu daleko ni do Goetheovog pojma svjetske književnosti (*Weltliteratur*), kako je to Eckermann zabilježio u razgovoru od 31. Januara 1827:

„Nationalliteratur will jetzt nicht mehr viel sagen, die Epoche der Weltliteratur ist an der Zeit, und jeder muss jetzt dazu wirken, diese Epoche zu *beschleunigen*.“⁵

(Nacionalna književnost nema više puno toga da kaže, nastala je epoha svjetske književnosti, i svako mora dati svoj doprinos da ubrza tu epohu.)⁶

Naočigled svih pojmovnih nedoumica, ograničenosti i teškoća, Franco Biondi, autor koji se ubraja u ovu književnost, smatra da bi pojam „*Sprachraumliteratur/-en*“ (književnost/i jezičkog/ govornog područja), pri čemu nije bitan nacionalni ili kulturološki *background*

⁵ <http://www.wissen-im-netz.info/literatur/goethe/biografie/eckermann/1827/18270131.htm> (13.10.2010.).

⁶ Prevod na njem. R.S.

autora/-ice, bio najprikladniji. Biondi ukazuje i na nelogičnost naziva koji su uveli pojedini istraživači/-ice: *Literatur zwischen den Kulturen* – (Književnost između kultura), jer se pojmom *između* ova književnost smješta u jedan prazan, ničiji prostor (*Niemandsraum*), odnosno u područje psihopatološkog. Autor/-ica, naime, nikada ne stvara u praznom, ničijem prostoru, u prostoru **između** (kultura i jezika): on/ona je uvijek **sa** ili **u** njima.

Postmodernom diskursu i njegovim filozofskim teoremama i debatama imamo zahvaliti na uvođenju pojmova multikulturalnosti i hibridnog identiteta u područje književnog stvaranja. Pluralnost se, doduše, uzima za osnovno polazište, ali ona nije lišena manipulacije i proizvoljnosti. Jedno društvo, društvena zajednica, se i nadalje (samo)definiše kategorijama porijekla i pripadnosti – dakle faktorima koji imaju učinak i povezivanja i razdvajanja.

Proučavanje migrantske književnosti je neodvojivo od identiteta, kao pojma prisutnog u svim svjetskim jezicima. Identitet, po opšteprihvaćenoj definiciji, obuhvata osnovne kulturološke, historijske, socijalne, jezičke i društvene karakteristike koje označavaju pripadnost određenoj zajednici, profesiji, polu ili političkoj grupaciji. Odavno je utvrđeno da identitet nije statična kategorija, već da je promjenjiv zavisno od različitih društvenih, civilizacijskih, historijskih, kulturoloških – pa i jezičkih okolnosti i prilika. Stoga se s punim pravom može govoriti o transformaciji postojećih, nastanku novih ili pak o obnovi ranije oformljenih identiteta. Svaki identitet je vezan za određen kulturni obrazac – bez toga je on prazan pojam bez suštinskog smisla. U stvaranju identiteta od presudnog su značaja određena kultura i stabilan sistem vrijednosti. U današnjem svijetu globalizacije, pa i *evropeizacije*, vode se rasprave o opasnostima od gubljenja mnogostrukosti i posebnosti (nacionalnih i kulturnih) identiteta. Nesporno je da u današnjem svijetu ne postoji jednom zauvijek uspostavljeni identitet, već da preovladava proces njegovog neprekidnog razvoja, transformacije, promjene.

Svaki identitet, da bi se uspostavio kao takav, kao *istost*, nužno podrazumijeva i postojanje *drugosti*. Građen na principu razlike prema drugima, identitet, odnosno njegov konstrukt relativizuje se otkrivanjem drugosti u sebi. Svijest o *drugosti* može pak rezultirati pozitivnim aspektom – komplementarnosti, ili negativnim – konfliktnosti. Kader Abdolah, iransko-holandski

književnik, boraveći nedavno u Sarajevu povodom predstavljanja prevoda njegovog najnovijeg romana (napisanog na holandskom) „Kuća imama“ izjavio je o svom migrantskom iskustvu:

Ne želeći dobio sam jedan stari životni dragulj u ruke. Trebalo mi je puno vremena da shvatim šta migracija znači, šta znači biti emigrant. Pogotovo je to bitno za jednog umjetnika koji napusti svoju zemlju. Napustiti kuću, zvuči stvarno užasno i teško i jeste teško, ali kad napustiš svoje korijenje, praviš nove stvari, otkrivaš novu kulturu...⁷

Migrantska književnosti u njemačkoj nauci o književnosti

U početku, između 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća, ovaj književni fenomen je smatran nečim sporednim, egzotičnim, dalekim od „prave“, nacionalne njemačke književnosti. Od tog vremena pa do danas, na književnoj sceni zemalja njemačkog govornog područja izmijenile su se već tri generacije književnih stvaralaca.

Njemačka nauka o književnosti je do sada „otkrila“ nekoliko načina kako da tretira migrantsku književnost. Prvi je bio onaj pristup „izvana“ – uz pomoć brojnih etiketiranja u smislu *stranog*, *drugog*, *gostujućeg* (Gast-, Migranten-, Ausländer-, ...) smještena je nedvosmisleno „pored“ i „izvan“ *nacionalne*, dakle *njemačke* književnosti. Drugi, liberalniji pravac, izbjegava ovu poziciju isključenosti – migrantsku književnost svrstava u okvire zvanične, nacionalne njemačke književnosti – ali kao marginalnu i egzotičnu.

Treći pokušaj bi se mogao nazvati tendencijom demarginalizacije i zapaža se negdje od devedesetih godina prošlog stoljeća i traje sve do danas. Naime, godine 1991. se desio jedan presedan u dodjeli *nacionalnih* književnih nagrada: te godine je dobitnica nagrade za književnost „Ingeborg-Bachman-Preis“ postala njemačko-turska književnica (uz to i glumica i dramaturginja) Emine Sevgi-Özdemir. Osam godina kasnije, 1999, istu nagradu dobija i književnica mađarskog porijekla Terezia Mora. Dotadašnju „migrantsku nišu“ napuštaju i još neki autori/-ice, pogotovo oni turskog porijekla: komadi Feriduna Zaimoglua izvode se na prominentnim evropskim pozornicama, a ovaj autor je također

⁷ *Oslobođenje*, 14. januar 2010, iz teksta „Ko smo, šta smo, kuda idemo“, str. 35.

nosilac književnih nagrada koje su do tada bile namijenjene samo *nacionalnim* piscima – Grimmelshausen-Preis za 2007. godinu.

Iz SAD su posljednjih godina stigli novi, važni impulsi za proučavanje migrantske književnosti. Radi se prvenstveno o postkolonijalnoj teoriji – diskursu koji su na američkim univerzitetima razvili akademici porijeklom iz bivših kolonija. I u Njemačkoj su većinom *migranti* – autori i teoretičari književnosti – bili oni koji proučavaju ovo književno stvaranje, jer, kako navodi Aglaia Blioumi, mogla bi to biti indicija za izvjestan etnocentrizam, pošto autohtona nauka o književnosti nerado gleda izvan svog vlastitog prostora, naime kanonizirane književnosti.⁸ Koncept postkolonijalne teorije pokazuje svu raznolikost stvaranja koja je karakteristična za društva postkolonijalnog svijeta, od kolonizacije do današnjeg trenutka. U novoj postkolonijalnoj književnosti engleskog govornog područja postoje teškoće sa terminima, od *Commonwealth Literature* do *minority discourses*, čime se pokreću izvjesna recepcijska očekivanja.

Zasluga je postkolonijalne teorije da je u njemačku nauku o književnosti (*deutsche Literaturwissenschaft*) ušao pojam *hibrida*, *hibridnosti* i koncept tzv. *trećeg prostora*. To u konkretnom smislu znači jedan antiesencijalistički kulturološki pojam koji se ne ograničava na tzv. visoku ili elitnu kulturu. Ovi pojmovi uključuju promjenu i proces unutar kulture koja nije zadato stanje, a to, između ostalog, znači i odbacivanje nacionalnih stereotipa u kulturi. Hibridnost je suprotnost monokulturalnom samorazumijevanju, jer uzrokuje interakciju više kultura. Ona je, rečeno vokabularom Homi Bhabhe, glavnog predstavnika postkolonijalne teorije, *displacement* (njem. *Deplatzierung*) – premještanje. Procesi hibridizacije se odvijaju na „trećem mjestu“ (*third space*) – ne u nekom geografskom, već u simboličnom smislu.

⁸ Aglaia Blioumi: *Transatlantische Begrifflichkeiten. Anmerkungen zum interkulturellem Diskurs in Deutschland und den USA* (u zbirci tekstova: *Migrationsliteratur – Eine neue deutsche Literatur? Dossier*, izdavač Heinrich Böll Stiftung, mart, 2009, online izdanje).

Njemački jezik kao presudan faktor njemačke migrantske književnosti

U mnoštvu identiteta, književnih senzibiliteta, stilova i formi nekog književnog djela, čiji/čija je autor/-ica migrantskog porijekla, samo je jedno zajedničko i presudno: njemački jezik. Ta su djela, dakle, izvorno pisana na njemačkom jeziku, iako to nije maternji ni prvi jezik onoga ko ih piše.

Različita su iskustva sa počecima pisanja na njemačkom jeziku. Tako Franco Biondi (rođ. 1947), odrastao u Italiji, a od 1965. sa boravkom u Njemačkoj, sa prvom useljeničkom gastarbajterskom generacijom, jedan on najpoznatijih predstavnika tzv. *gastarbajterske književnosti* i dobitnik Chamisso-Preis za 1987. godinu, navodi da je sebe kao književnika otkrio tek na njemačkom jeziku – prvo kroz dnevničke zabilješke iz 70-tih godina. Paralelno je pisao i na maternjem italijanskom, da bi krajem 70-tih pisao isključivo na njemačkom. Ističe da mu je zbog životnih okolnosti bilo lakše pisati na njemačkom jeziku. Mi *ne savladavamo jezik*, smatra Biondi, *već jezik ovladava nama*.

U izvjesnom smislu autori migrantske književnosti obogaćuju njemački jezik, stvaraju nove riječi (Neuschöpfungen). Ta jezička artifizijelnost je namjerna, jer sadrži ono što autor želi artikulirati, iako zna da to nije uvijek „korektan“ njemački. Nerijetko ovi književnici koriste stilska sredstva iz svog maternjeg jezika, kao Emine Sevgi Özdemar u čijem se jednom romanu može pronaći sljedeća izreka, preuzeta iz njenog maternjeg turskog: *Man spuckt einem schamlosen Mann ins Gesicht, der aber sagt: „Oh, es regnet wieder“*. (Besramnom čovjeku pljuneš u lice, a on na to kaže: Opet kiša.) Ili mladi Saša Stanišić, rođen u Višegradu, dobitnik Chamisso-Preis 2006. godine za roman-prvjenac „Wie der Soldat das Grammophon repariert“ („Kako vojnik popravlja gramofon“) kada na jednom mjestu navodi našu tipičnu izreku „taub wie eine Kanone“ (gluh kao top).

Zafer Şenocak, naprimjer, piše i na turskom i na njemačkom jeziku. Na pitanje – zašto na njemačkom – odgovara da *voli taj jezik* i da *živi u njemu*⁹. Iako navodi da je stil pisanja na oba jezika isti,

⁹ *Migrationsliteratur – Eine neue deutsche Literatur? Dossier*, izdavač Heinrich Böll Stiftung, mart, 2009, online izdanje; Interview mit Zafer Şenocak; „Die klassische Migration gibt es nicht mehr“, str. 20.

teme nisu iste. Dosta drugih autora piše i objavljuje također na oba jezika – maternjem i njemačkom, neki pak samo na njemačkom. Tek predstoji pomnije lingvističko proučavanje doprinosa i uticaja koji su na njemački jezik ostvarili autori migrantske književnosti.

Zaključak

Mnoštvo djela njemačke književnosti, poteklih iz pera autora koji su migranti ili su pak migrantskog (nenjemačkog) porijekla u drugoj ili trećoj generaciji, ne može se više ignorisati kao marginalna i egzotična pojava koja je „negdje između“. Jezik – njemački jezik, kojim su pisana ova djela svrstava ove tekstove u široki okvir njemačke književnosti. Internacionalni *background* brojnih autora obogatio je njemačku književnu scenu, donijevši joj mnoštvo novih umjetničkih senzibiliteta, motiva, tema, jezičkih izraza i stilova.

U svakom slučaju, proučavajući ovu književnost ne mogu se stvoriti čvrsti *kanoni* koji će je jednom za svagda definisati. Ona je odraz postojanja i izvjesnog paradoksa: s jedne strane čovjekove potrebe za ukorijenjenošću, a, s druge, pak potrebe za prevazilaženjem granica te ukorijenjenosti. Jedno je sigurno: umjetnički kvalitet – a ne sama „egzotika“ – pojedinih djela ne dozvoljava nam da ih ignorišemo zato što njihov/-a autor/-ica ne podliježu strogom zakonu o identičnosti nacionalne/ etničke pripadnosti i jezika na kome, u nekom području, nastaju književna djela.

Literatura

1. Biondi, Franco: *Herkunft und Zugehörigkeit in der Literatur*. http://www.migration-boell.de/web/integration/47_2224.asp.
2. Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
3. Chiellino, Carmine: *Dossier Migrationsliteratur – Eine neue deutsche Literatur* http://www.integration-boell.de/web/integration/47_1994.asp.
4. Durzak, Manfred/Kuruyazici, Nilüfer: *Die andere deutsche Literatur, Istanbul Vorträge*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 2004.
5. Ehnert, Rolf: *Literatur der Migranten ist deutsche, ist „Weltliteratur“* <http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2007/394/pdf/05ehnert>.
6. Grupa autora: *Migrationsliteratur/Eine neue deutsche Literatur/Dossier*, izdavač: Heinrich Böll Stiftung, online izdanje, mart 2009.
7. Horst, Claire: *Der weibliche Raum in der Migrationsliteratur*. Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007.
8. Krah, Hans/Ort, Claus-Michael: *Weltentwürfe in Literatur und Medien*. Kiel: Verlag Ludwig Westring, 2002.
9. Lešić, Zdenko: *Nova čitanja, poststrukturalistička čitanka*. Sarajevo: Buybook, 2002.
10. Šuvaković, Miško: *Postmoderna*. Beograd: Narodna knjiga, 1995.
11. Weigel, Sigrid: *Geschlechterdifferenz und Literaturwissenschaft*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag. 6 Auflage, 2000.